

ФІЛОСОФІЯ

УДК 2-75:37.04.5:2](477) «18»

Мозгова Н.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СПІВВІДНОШЕННЯ СВІТСЬКОЇ ТА ДУХОВНОЇ ОСВІТИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД XIX ст.

В статті висвітлюються теоретичні та соціокультурні підвалини узгодженості світської і духовної освіти на теренах вітчизняного досвіду XIX ст. На цьому тлі виявлено, що зародження й формування вітчизняної освітянської традиції сягає своїм корінням на початок XIX ст., коли було закладено та запроваджено в життя ряд тих освітянських реформ, які поклали початок традиції, яка існує й сьогодні відносно співвідношення світської і духовної освіти, а ретельне вивчення її надало можливість краще зрозуміти і конструктивно вирішувати ті проблеми, які постають сьогодні перед сучасною освітою України.

Ключові слова: світська освіта, духовна освіта, освітянські традиції, академічна корпоративність, освітянські реформи.

Мозговая Н.Г. Соотношение светского и духовного образования: отечественный опыт XIX века. В статье освещаются теоретические и социокультурные основания соотношения светского и духовного образования на почве отечественного опыта XIX века. На этом фоне выявлено, что зарождение и формирование отечественной образовательной традиции уходит своими корнями к началу XIX века, когда были заложены и внедрены в жизнь ряд тех образовательных реформ, которые и положили начало той традиции, которая существует и сегодня относительно соотношения светского и духовного образования, а его пристальное изучение дало возможность лучше понять и конструктивно решать те проблемы, которые возникают сегодня в современном образовании Украины.

Ключевые слова: светское образование, духовное образование, образовательные традиции, академическая корпоративность, образовательные реформы.

Mozgova N. Correlation of secular and spiritual ducation: national experience of xixth century. The article is devoted to analysis of theoretic and socio-cultural foundations of secular and spiritual education correlations in the context of domestic experience in XIXth century. On this background, was discovered that the origin and formation of the national educational tradition reaches its roots in the early nineteenth century, when those series of educational

reforms – which initiated tradition that exists for today regarding the correlation between secular and spiritual education – was founded and established. And its careful studying provided us an opportunity for better understanding and constructive solving those problems that emerging today in front of contemporary education in Ukraine.

Keywords: *secular education, spiritual education, educational traditions, academic corporatism, educational reforms.*

Постановка проблеми. Зростаючої актуальності в освітянському житті України набула сьогодні проблема узгодженості духовної і світської освіти. І це цілком закономірно, оскільки формування національної ідеї українського народу, зростання його духовності нерозривно пов'язане із зростанням ролі релігії в суспільстві. Зрозумілим також є й те, що в поліконфесійній державі, де майже 70 років панував атеїзм, жодна з християнських церков не може контролювати систему світської освіти. Тому насамперед йдеться начебто тільки про співробітництво церкви із світськими навчальними закладами, але це співробітництво відкриває далекоглядні перспективи як для церкви, так і для держави – прирівняти дипломи випускників світських і духовних навчальних закладів. Засобами здійснення цієї мети розглядаються зокрема заходи запровадження викладання богослов'я як обов'язкової дисципліни у вищій навчальній закладі, зрівняння богословських і державних наукових ступенів та вчених звань.

Мета статті. Тому ми маємо намір у даній статті звернутися до витоків цієї проблеми і здійснити історико-філософський екскурс в освітянське життя Росії та України XIX століття, бо саме протягом XIX ст. був закладений та запроваджений в життя ряд тих освітянських реформ, які поклали початок традиції, яка існує й сьогодні відносно співвідношення світської і духовної освіти, а ретельне вивчення її надасть можливість краще розуміти і конструктивно вирішувати ті проблеми, які постали перед сучасною освітою сьогодні.

Основна частина. Початок XIX ст. ознаменувався в цілому як в Росії, так і в Україні бурхливими реформами державних установ, світської і духовної освіти, пов'язаними насамперед з початком царювання Олександра I. Визначний дослідник у галузі історії російської філософії О. Введенський підкреслював: «Поряд із скасуванням реакційних розпоряджень ... був розпочатий ряд найбільш енергійних та одночасно доцільних заходів щодо піднесення та розповсюдження як духовної, так і світської освіти: засновувались нові університети й гімназії, улаштовувались духовні академії на кшталт шкіл вищої освіти і покращувались справи у семінаріях та у гімназіях» [1, с. 32].

Так, на початку XIX століття було засновано (або реорганізовано) Дерпський (1802), Казанський (1804), Харківський (1804) університети, Петербурзький педагогічний інститут (1804). Було також заплановано відкриття чотирьох духовних академій: Петербурзької (1809), Московської (1814), Київської (1819) і Казанської (1842), хоча останні дві були відкриті значно пізніше, ніж це планувалось (Київську – планували відкрити у 1816 р, а Казанську – у 1818 р.). Засновувались нові школи, гімназії, ліцеї, училища, семінарії.

В Україні у цей час відбувались аналогічні процеси. Вищу освіту тут репрезентували Харківський університет (1804), Рішельєвський ліцей в Одесі (1817),

ліцей в Ніжині (1820), Київська духовна академія (1819), університет св. Володимира в Києві (1834).

Основою реформування системи світських навчальних закладів стало утворення Міністерства народної освіти (1802), керівником якого був призначений українець граф П. Завадський (1738-1812). До складу не чисельного міністерства окрім нього входили шість попечителів навчальних округів, якими управляв В. Каразін (1773 – 1842), фундатор Харківського університету.

Головне управління школами на чолі з В. Каразіним встановило замість попередніх головних, середніх і малих училищ наступні типи шкіл як гімназії – в кожному губернському містечку; догляд за ними мав належати університетові як управлінському центрові навчального округу. Університет вважався вищим типом школи. Окрім гімназій засновувались повітові училища, за якими мав наглядати директор відповідної гімназії. Найнижчою школою вважалась парафіяльна. Такі школи організовувалися у сільських церковних приходах; догляд за ними доручався управителям відповідних повітових шкіл. Таким чином, організаційна структура світської освіти мала складатись з чотирьох основних типів навчальних закладів – парафіяльних шкіл, повітових, губернських училищ (гімназій) та університетів.

Якщо звернутися до історії вітчизняних університетів, то слід підкреслити, (а цей момент є для нас особливо важливим), що у нас університети не мали тих середньовічних традицій, які були характерними для західноєвропейських освітніх закладів, оскільки вони виникли занадто пізно у порівнянні з Європою - аж у XVIII ст. і в зовсім інших суспільно-історичних умовах. Як підкреслював видатний вітчизняний вчений-педагог XIX ст. М.Пирогов, «наш університет радикально відрізнявся від середньовічного англійського тим, що він ні в якому разі не був ні церковним, ні корпоративним, ні суспільним, ні виховним. Наш університет схожий на французький лише тим, що в ньому присутній бюрократичний елемент, але він не є ще департаментом народної освіти. ...Нарешті ще менш він схожий на німецький, який слугував йому за взірцем, тому що в ньому відсутнє найбільш суттєве – вільна спільнота вчителів та учнів, а також перевага наукового начала над прикладним та утилітарним»[4, с. 328]. Слід відзначити ще одну характерну особливість вітчизняних університетів – це відсутність в них протягом всієї історії їх існування богословських факультетів. Тобто богословська освіта завжди як в Росії. Так і в центральній Україні була прерогативою спеціалізованих духовних навчальних закладів і була вилучена за межі середньої та вищої світської освіти.

Якщо для західноєвропейської університетської освіченості світоглядною основою була переважно теологія з її служницею філософією, то для університетів Росії й центральної України світоглядне підґрунтя забезпечувалося викладанням філософії. І це не випадково, бо за часом виникнення вітчизняні університети спізнилися майже на п'ять століть у порівнянні із західноєвропейськими університетами. І скоріше академії (Києво-Могилянська, Острозька та Московська слов'яно-греко-латинська) можуть розглядатись як більш аналогічні навчальні заклади щодо європейських середньовічних університетів, ніж власне вітчизняні університети. Недаремно ж першим факультетом Київського університету Св. Володимира був саме філософський з його двома відділеннями –

історико-філологічним та фізико-математичним. Власне філософія тут локалізувалася на історико-філологічному відділенні, будучи вплетеною в життєдайний контекст грецької та латинської антики.

Стосовно ж реформування системи духовної освіти, то воно розпочалося підготовкою «переднаряду» – нового влаштування духовних училищ. Його доручили розробити єпископам А. Братановському та Є. Болховітінову (з 1822 р. митрополиту Київському). Після тривалого обговорення документу церковними ієрархами, за царським повелінням у 1807 р. було створено особливий «Комітет з удосконалення духовних училищ». До нього увійшли митрополит Амвросій, єпископ Феофілакт, князь О. Голіцин, М. Сперанський, духівник царя та військовий обер-священик [див.: 9, с. 142]. Через півроку комітет перетворюється у постійну «Комісію духовних училищ» – вищий і головний орган духовно-навчального управління. Тоді ж дістав царське схвалення «Начерк правил створення духовних училищ», обговорений і доопрацьований Комітетом. У відповідності з цим документом, всі духовні школи поділялися на чотири ступені (як і у світській системі) – парафіяльні школи, повітові училища, єпархіальні училища (семінарії), академії. Вся шкільна мережа знову була поділена на духовні навчальні округи з академіями на чолі. Академіям підпорядковувалися семінарії (по одній у єпархії), семінаріям – повітові училища, останнім – парафіяльні школи. Таким чином, місцеві навчальні заклади виводилися з-під контролю місцевої влади.

Як бачимо, духовна освітня система дуже нагадувала світську: обидві, на думку відомого російського богослова Г. Флоровського, скопійовані були з Наполеонівських перебудов освіти у Франції, які прийшлися до смаку і М. Сперанському, і єпископу Євгенію Болховітінову [див.: 9, с. 143]. Але прозорий паралелізм двох систем, їх взаємне дублювання вимагали виправдання створення другої, коли перша вже існувала.

Головним доводом, що виправдовував існування духовної освітньої системи як самостійної і незалежної, була теза про особливу суспільну місію училищ і духовних академії, про особливий різновид освіти, яку вони надають, готуючи вихованців «на служіння Церкві, а не державі» [5, с. 681 – 682]. У «Начерку правил створення духовних училищ» говорилося: «Метою освіти духовенства є, без сумніву, міцне і фундаментальне вивчення релігії. До пізнання релігії, заснованої на її догматах, на Св. Письмі і древніх традиціях, треба знати самі ці стародавні джерела і частини наук, що безпосередньо до них належать. Частини ці: вивчення древніх мов, і найголовніше грецької і латинської, фундаментальне пізнання мови слов'янської та слов'яно-російської, пізнання древньої історії і особливо священної і церковної, пізнання кращих зразків духовної словесності, і нарешті навчання богословське у всіх його різновидах» [цит. за: 9, с. 143 - 144]. Зрозуміло, що світські навчальні заклади не могли забезпечити вище перерахованих елементів змісту освіти, бо мета світської освіти зовсім інша – це насамперед вивчення та осмислення наукових досягнень сучасної науки і культури та включення цих досягнень у сучасну наукову картину світу. Цим і виправдовувалося існування духовної освітньої системи, ключову місію в якій виконували духовні академії.

Згідно з планом «Начерку правил...» академії мали бути досить складними освітніми закладами. По-перше, академія – спеціалізована вища навчально-наукова богословська школа, яка була призначена для дітей духовенства. З огляду на це, до

академії приймали лише після закінчення семінарій, а там, у свою чергу, навчалися майже виключно діти духовенства, тому академії де-факто призначалися саме для них. По-друге, академія – це вчена корпорація або колегія. Академічна корпоративність отримувала форму особливої «Конференції» за участю зовнішніх членів – опікунів і покровителів духовної освіти. По-третє, академія – адміністративний центр велетенського духовно-навчального округу. Наприклад, до київського духовно-навчального округу територіально входили, крім власне Київської єпархії, ще Чернігівська, Волинська, Подільська, Полтавська, Катеринославська, Харківська, Херсонська, Таврійська, Донська, Воронежська, Курська, Орловська, Мінська, Варшавська, Кишинівська, а з 1836 р. – ще й Грузинська та Імеретинська єпархії.

Більшість студентів академії того часу були дітьми священнослужителів, що було зумовлено спеціальними указами Св. Синоду та Київської консисторії, згідно з якими священники зобов'язувались віддавати своїх дітей у навчання під загрозою штрафу у вигляді позбавлення парафії, або навіть переведення у селянський стан. Видатний російський письменник XIX ст. М. Лєсков у своїх творах нерідко звертався до цієї теми, талановито описуючи ті трагічні обставини, в які потрапляли сім'ї священників: «Для того, щоб утримати батьківське місце (заштатного диякона – Н. М.), – писав М. Лєсков, – необхідно було або одному із синів залишити семінарію і заступити батька, або молодшій сестрі вийти заміж за неука (тобто відрахованого семінариста – Н. М.), якому нема було куди дітися і який буде радий взяти це бідне місце у придане за молоденькою дружиною» [3, с. 30].

З 1863 р. випускників семінарій стали приймати до університетів, але вже у 1879 р. за політичними мотивами цей доступ був закритий. Навіть у найбільш демократичному Статуті імператорських російських університетів 1863 р. зазначалося, що «до лав студентів Університету приймають молодих людей, які досягли 17 річного віку і при цьому успішно закінчили повний гімназичний курс або успішно пройшли випробування в одній із Гімназій та отримали про це атестат або свідоцтво... Ті ж особи, які з будь-яких причин не змогли прослухати повний гімназичний курс, повинні пройти випробування в одній із Гімназій» [7, с. 1061 – 1062]. А гімназичний Статут 1864 р. уточнював ці вимоги щодо вступу до університетів: «Особи, які не навчалися в Гімназіях та Прогімназіях, мають право пройти випробування разом і одночасно з учнями цих навчальних закладів. Особи, які пройдуть ці випробування, отримують свідоцтва, які дають однакові права разом з іншими гімназистами при вступі до Університету» [7, с. 1432 – 1433]. Але мати це право і реалізувати його на практиці – це абсолютно різні речі. Насправді ж доступ тих же семінаристів до університету був до того важким, що подолати перешкоди могли лише люди непохитним характером або з великими коштами.

Один із останніх мемуаристів КДА, доктор богослов'я, ординарний професор В. Рибинський у своїх спогадах згадував, що для того, щоб семінарист міг вступити до університету, «потрібно було скласти іспит на атестат зрілості при місцевій гімназії. Але цей іспит являв собою нездоланний бар'єр. Тодішні «люди у футлярах» екстернів на екзаменах буквально мордували. Один з моїх старших товаришів по семінарії, який йшов у семінарії першим учнем, звільнившись по закінченні 4-го класу, спеціально цілий рік готувався до іспиту на атестат зрілості. Екзаменували його потім так, що хоч він і склав

іспити, але на першому курсі Київського університету збожеволів. З огляду на такі труднощі деякі семінаристи, що хотіли вступити до університету кидали семінарію в нижчих класах і переходили до гімназії. Вже як «свої» вони, звичайно отримували атестат зрілості без усіляких зусиль» [6, с. 155].

До речі, мало кому сьогодні відомо, що не менш складним був і обернений доступ молоді до середніх і вищих духовних закладів. Зокрема, у Статуті духовних семінарій кінця XIX століття (1896) підкреслювалося, що «прийом осіб до духовних семінарій і академій здійснюється на основі складання екзаменів; причому *вихованці, які не мають звання студента семінарії, не допускаються до складання екзаменів і не можуть бути зарахованими до Академії* (виділено нами – Н.М.)» [8, с. XVII]. Підкреслювалося, що особи, які вступають до академії повинні скласти іспити з таких предметів семінарського курсу як Св. Письмо, догматичне богослов'я, церковна історія (загальна та російська), а також написати твори на задані теми з морального богослов'я, філософії та скласти релігійну настанову. Вже згадуваний В. Рибинський у своїх спогадах писав, що «на вступних іспитах (1887 р. – Н.М.) ми писали три твори: богословський, філософський та літературний і тримали усні випробування з догматики, загальної церковної історії, психології та із стародавніх мов. Темі твори були такими. Для богословського: «За яких умов читання та вивчення Слова Божого є найплідніше?». Для філософського: «Якщо існує щире вчення про Бога, світ і людину, чи не є зайвим займатися філософією?». Для літературного: «Яке значення має історія російської літератури для богословської освіти?» [6, с. 156]. Ми бачимо, що у Статуті духовних семінарій 1896 р не має вже при вступі до академії іспитів з психології, із стародавніх мов та відсутній літературний твір.

Стосовно ж зрівняння богословських наукових ступенів та вчених звань з державними, то аналогічні проблеми існували і у XIX ст. Зокрема, духовні академії не поділяли з університетами прав присуджувати наукові ступені магістрів та докторів філософії. У духовних академіях професорами філософії на той час могли бути лише доктори богослов'я. Яскравим прикладом може слугувати перехід працювати з Київської духовної академії до Університету Св. Володимира визначного філософа та педагога XIX ст. Сильвестра Гогоцького (1813-1889). Отримання докторського ступеня для Гогоцького було пов'язане з такими труднощами, які ніколи, ні до того, ні після того, вже не існували.

Як правило, для отримання докторського ступеня достатнім було представити дисертацію та публічно її захистити. Але Вчена рада Університету Св. Володимира ухвалила для С. Гогоцького скласти екзамени на ступінь спочатку кандидата, потім – магістра (не дивлячись на те, що він вже був магістром богослов'я) і зрештою – доктора філософії університету. Гогоцький склав іспити спочатку з політекономії, статистики та слов'янських мов і став кандидатом I-го відділення (історико-філологічного) філософського факультету університету. Потім після складання усних і письмових іспитів з усіх філософських наук та з древньої класичної філології (при чому з останньої екзамен складався латиною), Гогоцького було допущено до захисту докторської дисертації та текстів до неї з древньої філології (захист яких теж відбувався латиною). Десять років життя Гогоцький віддав, щоб отримати ступінь доктора філософії і древньої філології з метою обійняти кафедру філософії Університету Св. Володимира. Аналогічну

кафедру філософії в академії Гогоцькому обійняти було значно легше, а саме – лише представити текст докторської дисертації до Вченої корпорації академії та захистити її.

Слід наголосити, що з самого початку відкриття Університету Св. Володимира у 1834 р. були створенні дві загальноуніверситетські кафедри богослов'я – православна та римсько-католицька. «Обидві ці кафедри, – писав відомий дослідник з історії Київського університету М. Владимирський-Буданов, – були поставлені в абсолютно однакові умови, цим самим університет одразу ж заявив про свою повну віротерпимість» [2, с. 138]. На обох богословських кафедрах читались догматичне та моральне богослов'я та церковна історія і церковне законодавство. Але слід також підкреслити, що викладання богословських наук в університеті з кожним роком все більш ускладнювалось, і це було обумовлено все більш зростаючою спеціалізацією університетської освіти. Спочатку постало питання про відокремлення на юридичний факультет такої дисципліни як церковне законодавство, згодом постало питання взагалі про доречність курсу богослов'я для студентів медичного факультету, оскільки вважалось недоцільним зіштовхувати операційну хірургію із богослов'ям. І лише завдяки дипломатичним переговорам доктора богослов'я, протоієрея І. Скворцова (1795-1863) з керівництвом Київського навчального округу та університету вдалося відстояти свої предмети, хоча і в значно урізаному вигляді. Зрозуміло, що серед студентів академії І. Скворцов мав незрівнянно більш уважних та більш підготовлених слухачів, ніж з богослов'я в університеті.

Висновки. Отже, ми бачимо, що всі ті проблеми, котрі сьогодні стоять перед світською та духовною освітою, існували ще у позаминулому столітті, але конструктивний та діловий вихід з них, як правило, завжди знаходився.

Література:

1. *Введенский А.И.* Судьбы философии в России / А.И. Введенский // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск,: Изд-во Урал. Ун-та, 1991. – С. 26 -66.
2. *Владимирський-Буданов М.Ф.* История императорского Университета Св. Владимира / М.Ф. Владимирский-Буданов. – К.: В типографии Императорского Университета Св.Владимира, 1884. – 674 с.
3. *Лесков Н.С.* Захудалый род / Н.С. Лесков // Собрание сочинений в одиннадцати томах. – Т.5. – М.: Гос. изд-во художественной литературы, 1957. – С. 5 - 211.
4. *Пирогов Н.И.* Университетский вопрос // Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. М.: Учпедгиз, 1953. – С. 323-393.
5. *Поснов М.* К вопросу об учреждении богословских факультетов / М. Поснов // Труды КДА. – 1906. – Кн. 4. – С. 669 - 688.
6. *Рибинський В.П.* До історії Київської духовної академії. Курс 1887 - 1891 рр. Спогади / В.П. Рибинський // Хроніка – 2000. – 1997. – № 17 - 18. – С. 154 - 178.
7. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том третий (1855 – 1864). – СПб.: Сенат. Тип. – 1876. - 852 с.
8. Свод Уставов и проектов Уставов Духовных семинарий 1808 – 1814, 1862, 1867, 1884 и 1896 гг. – СПб.: Синодальная типография, 1908. – 406 с.
9. *Флоровский Георгий, прот.* Пути русского богословия / Георгий Флоровский, прот. – К.: Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991. – 600 с.